

Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik • 2022

Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik

Herausgegeben von
Olena Novikova und Ulrich Schweier

Band 2022

XIII. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik

Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen

Die Ukraine aus globaler Sicht

Діалог мов – діалог культур

Україна і світ

XIII Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики

München

03. – 06. November 2022

Universitätsbibliothek
Ludwig-Maximilians-Universität München

Mit **Open Publishing LMU** unterstützt die Universitätsbibliothek der Ludwig-Maximilians-Universität München alle Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler der LMU dabei, ihre Forschungsergebnisse parallel gedruckt und digital zu veröffentlichen.

© für alle Texte bei den jeweiligen Autoren 2023

Diese Arbeit ist veröffentlicht unter Creative Commons Licence CC BY-SA 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

Abbildungen unterliegen ggf. eigenen Lizenzen, die jeweils angegeben und gesondert zu berücksichtigen sind.

Die in diesem Band veröffentlichten Beiträge geben die Meinung ihrer Verfasser oder Verfasserinnen wieder und nicht in jedem Fall die des Herausgebers, der Redaktion oder des Verlages.

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten sind im Internet abrufbar über <http://dnb.d-nb.de>

Druck und Vertrieb:

Buchschmiede von Dataform Media GmbH, Wien

www.buchschmiede.at

Open-Access-Version dieser Publikation verfügbar unter:

<https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:19-epub-108389-9>

<https://doi.org/10.5282/ubm/epub.108389>

ISBN 978-3-99165-141-3 (print); ISBN 978-3-95896-021-3 (online)

ISSN der Reihe: 2629-5016 (print); 2629-5024 (online)

Redaktioneller Beirat:

Dr. Iryna Braha (Ukraine)

Dr. Alla Demčenko (Ukraine)

Dr. Natalija Horbač (Ukraine)

Prof. Dr. Hanna Karas' (Ukraine)

Prof. Dr. Svitlana Lens'ka (Ukraine)

Dr. Tetjana Prokopovyč (Ukraine)

Prof. Dr. Svitlana Romanjuk (Polen)

Dr. Svitlana Semenjuk (Großbritannien)

Dr. Uljana Štandenko (Ukraine)

Prof. Oleksij Vertij (Ukraine)

Кость Черемський

Дослідник, який зламав стереотипи про кобзарство
До 116-ти річчя від Дня народження Федора
Дніпровського (Петлиці)

303

ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**Олесь Береговий**

Бандура як інтегруючий чинник у житті української
 діаспори в Буенос-Айресі

312

Леся Горошко-Погорецька

Традиційні уявлення українців про воду:
 новочасний погляд

326

Віолетта Дутчак

Символіка творчості митців української діаспори
 в контексті проблематики національної ідентичності

339

Микола Железняк, Олександр Іщенко

Україна в “Енциклопедії” Д. Дідро і Ж. Д’Аламбера
 XVIII ст.

352

Лариса Корж-Усенко

Проблема національно-патріотичного виховання молоді
 в українській педагогічній думці XIX – початку XX ст.

363

Ольга Кульбака

Вплив тоталітарної ідеології на гончарство Опішного
 1950–1960-х років

371

Олександр Лук’яненко

Релігійні виміри російсько-української війни

381

Роман Офіцинський

Воєнний фольклор сучасної України

391

Марія Петрушкевич

Ідентичність українок: візуальні образи
 російсько-української війни 2022 року

400

Тетяна Прокопович

Образ Бояна в ідентифікаційній матриці
 Юзефа Богдана Залеського та Миколи Лисенка

428

ОБРАЗ БОЯНА В ІДЕНТИФІКАЦІЙНІЙ МАТРИЦІ ЮЗЕФА БОГДАНА ЗАЛЕСЬКОГО ТА МИКОЛИ ЛИСЕНКА

Тетяна Прокопович

(Україна)

Наукова розвідка присвячена з'ясуванню національно-культурної ідентифікації Юзефа Богдана Залеського та Миколи Лисенка. Відкриваються перспективи розгляду схожості і відмінності самосвідомості представників слов'янського романтизму, які для позначення своєї індивідуальності користувалися ім'ям легендарного поета-співця Бояна. Мотиви вторинної номінації особи вказують як на естетичне кредо, так і на громадянську позицію митців.

Ключові слова: ідентифікація, культурна пам'ять, національне відродження, Боян, псевдонім.

PERSONALITY OF BOJAN IN THE IDENTIFICATION MATRIX OF JOZEF BOHDAN ZALESKI AND MYKOLA LYSENKO

Tetjana Prokopovych

This scientific research is aimed at the subject of national and cultural identification of Józef Bohdan Zaleski and Mykola Lysenko. It possibility of examining the similarities and differences in the self-awareness of the representatives of Slavic romanticism, who used the legendary poet-singer Bojan's name to define their individuality. The fact of using a pseudonym indicates both the aesthetic credo and the civic position of the artists.

Key words: identification, cultural memory, national revival, Bojan, pseudonym.

*Боян віщий було схоче
Кому пісню заспівать,
Зараз думкою по древу
Починає він літатъ...
(Максимович, 1857)*

Мовний портрет давньоруського піснетворця, поданий у “Слові о полку Ігоревім”, привертає увагу постановкою проблеми самоідентифікації митця у системі ціннісних координат естетичної та історичної свідомості. Вельми цікаво, що автор середньовічної літературної пам’ятки у ставленні до свого попередника, своєрідно окреслив модель тяглості історичного буття і спадкоємності поколінь, акцентуючи на співвідношенні традиції та новаторства у творчому процесі. Очевидно, порушена в “Слові” тема

отримала подальший розвиток, а ім'я віщого Бояна міцно закріпилося у широкому діапазоні ідентифікаційних практик.

За спостереженням вчених, давньоруський поет-співак “став володарем думок освіченої публіки” (Настенко-Капалет 2007, 22) відразу ж як у 1800 році побачило світ перше видання знаменитої поеми про Ігорів похід. Особливо “Слово” резонувало з умонастроями мистецтва XIX століття, зокрема, розробкою художнього історизму та ідеєю громадянсько-патріотичного служіння творчої особистості. Привабливим серед митців-романтиків став образ Бояна, який цілком задовольняв їхні екзистенційні потреби.

Співвіднесеність свого ‘Я’ з героєм киево-руської поеми викликала низку оригінальних концепцій. Отож видається перспективним розглянути місце образу піснетворця старого часу в ідентифікаційній матриці двох яскравих представників слов'янського романтизму – польського поета Юзефа Богдана Залеського (1802–1886) й українського композитора Миколи Віталійовича Лисенка (1842–1912). Видатних діячів національного спрямування, незважаючи на вікову різницю (чотири десятиліття) та розбіжність основної сфери творчого самовираження, зближує постать Бояна. Величний образ епічного поета-співака мав колосальний вплив на Юзефа Богдана Залеського та Миколу Лисенка, вирізняючи їх творчий і публічний профіль на тлі слов'янських національно-культурних рухів XIX століття. Затим стратегія апелювання до легендарного образу, як власного ідентифікаційного маркера, промовисто демонструє специфіку ідейно-естетичних поглядів митців.

Слід відмітити, що в польському літературознавстві накопичений значний матеріал, присвячений з'ясуванню питання: “ким був для Залеського віщий Боян?”. Публікації Генрика Улашина, Юзефа Третьака, Адама Данека, Барбари Стельмашук-Свьонтек, Генрика Градковського та ін. різноаспектно висвітлюють особливості художньої рецепції героя давньоруського красного письменства у поезії Богдана Залеського, яка суттєво збагатила літературну традицію трактування Бояна, як:

- багату артистичну натуру – дружинного поета і співця народу;
- носія історичної пам'яті – літописця і провісника.

Влучно підмітив Г. Улашин, що поет-романтик, закоханий у віщого Бояна, довкола його постаті у своїй літературній творчості виплекав справжній культ (Ulaszyn 1930, 469).

Звісно, інтерес Б. Залеського до наддніпрянського піснетворця зі “Слова” передусім був викликаний ностальгічними спогадами про малу вітчизну, Правобережну Україну, де народився і зростав польський шляхтич, майбутній представник української школи польського романтизму. Внутрішньо роздвоєне ‘польсько-українське серце’ поета (Єфремов, 230) і у рідимій Варшаві, і на чужині в Парижі – роки вимушеної еміграції після поразки Листопадового повстання 1830–1831 рр., втішалося ідеалізацією минувшини, яку уявляв спільною духовною спадщиною

братніх народів. З цим наративом звертався через поетичне слово (“Sam z pieśnią”) передусім до польської спільноти:

*Bracia! znacież Bojana?
Dziw omroczny, – wieść stara,
Jarych moich snów mara,
A słowiańska, kochana:
Bojan, zmierzchłych stóleci... (Duchińska 1886, 378).*

З огляду на зазначене, помітно, що образ Бояна не тільки задовольняв власні sentimenti митця до Дніпрового краю, але й неабияк вкладався у його політичні візії – слов’янофільську концепцію, яка, в певній мірі розвиваючи ідеї Й. Гердера, насамперед опиралась на спільність інтересів поневолених слов’ян у боротьбі з російсько-імперським злом. Поштовхом до цього стали невдачі поляків у Листопадовому повстанні, які спонукали активістів шукати союзників на шляху до визволення від царського ярма і відновлення державності. В певному сенсі маніфест 22 січня 1863 року, виданий Тимчасовим національним польським урядом, засвідчив своєрідну імплементацію концепції слов’янофільства у вирішенні польського питання.

Вірогідно, Богдан Залеський в деякій мірі ‘покладав’ на Бояна об’єднавчу роль заради досягнення найближчої політичної перспективи. Відтак митець став речником “ідеї поетичної унії України та Польщі” (Астаф’єв 2017, 143)

Варто відмітити, що в 30–40-х роках XIX століття поетова муза знайшла чимало своїх прихильників і послідовників у середовищі польської інтелігенції, які підтримували україноманію із слов’янським акцентом. Так, 1838 року у Вільно було видруковано перший том альманаху “Bojan”, до якого увійшли польськомовні тексти українських дум. У передмові укладач видання Адам Пенкевич (Adam Pieńkiewicz) наголошував на важливості союзу Слов’янщини, а серія таких збірок, на його думку, буде добрим початком цього процесу. В альманах А. Пенкевич також долучив власний поетичний твір – “Duch Bojana” / “Дух Бояна”, змальовуючи літературний портрет давнього піснетворця, оповитий містичною аурою:

*I znów spiewy w burzy brzmiały,
I znów groby wtórowały;
Duch Bojana, z dumy swemi,
Wkrąg sławiańskiej poszedł ziemi (Bojan 1838, 7).*

Вочевидь цей образ Бояна навіяний художнім словом Богдана Залеського, яке набрало в середині XIX століття максимум симпатиків, надихаючи “довгий час польську суспільність до звісних рухів” (Франко 1886). Отож культ віщого Бояна, витворений Б. Залеським у поезії, перетнув політичну площину.

Справді, вчені відмічають величезний успіх поета та його лідерську позицію у національному-культурному відродженні в період між

польськими повстаннями – Листопадовим і Січневим. Попри те, можна передбачити, що після придушення царатом польського національно-визвольного руху помалу почала згасати слава поета-романтика.

Вельми об'єктивну оцінку творчості Богдана Залеського дав Іван Франко, отримавши звістку про смерть ‘польського бояна’. У короткій статті, надрукованій 1886 року в львівському часописі “Зоря”, вчений навмисно вжив ряд характеристик, ‘припасовуючи’ до Залеського легендарне ім’я: ‘польський боян’, ‘український боян’, ‘монах-аскет, ніж боян’, ‘такі бояни, як Залеський’ (Франко 1886). Прикметно, що наймення вжите з малої літери... Мабуть, цього достатньо, щоб зрозуміти ставлення І. Франка до польського поета, котрий “скінчив свою кар’єру плачем по невдалим повстанні 1863–[18]64” (Франко 1886). Ці спостереження вченого повною мірою відображають зміну настроїв у польських колах. Насправді ж, І. Франко попередив, якою шкідливою може бути “хрусталева поезія Залеського” для українського визвольного руху.

Час підтвердив, що суспільна роль польського поета української школи скоро вичерпала свої ресурси, залишаючи по собі містично-загадковий шлейф. Скажімо, зацікавлоне у віршах Б. Залеського маскування під родича піснетворця (“Duch od stepu”) – молодшого Бояна (“Do gęśli”: “Bojan ja młodszy”), то сина (“Odmiana”: “syn Bojana”), то внука і правнука (“Bojanicz”: “Z praojcem pod gęse”). Але не менше значення, ніж Боян, мав для власної поетової концепції образ соловейка (Stelmaszyk-Świontek 1976, 177). Схоже на те, що непростим для митця був шлях самопізнання – по-романтичному неясний і хиткий. А, можливо, це і був справжній голос поета, який у минулому знаходив солодкувато-таємничі барви власної естетичної програми.

Вельми показово, що обираючи собі літературний псевдонім, Б. Залеський не назвався Бояном. Серед переліку варіантів, надісланих у листі А. Міцкевичу, – “Ale, ale, nazywam się Wawrzyniec Zabrzeziński, alias B. Zahorski. alias Torbanicz” / “Але, але, іменую себе Вавринець Забрєвський, або Б. Загорський, або Торбаніч” (Korespondencya-1 1900, 157), чомусь не зустрінемо імені стародавнього піснетворця. Здавалося б самоочевидним, щоб *alter ago* митця відповідало його улюбленим поетичним образам-символам.

Попри те, Б. Залеський приборіг звання спадкоємця Бояна для свого літературного побратима і у прощальній промові на похороні Адама Міцкевича в передмісті Парижа (цвинтар Монморанс) патетично титулував його “новим всеслов’янським Бояном” / “nowy wszechsłowiański Bojan” (Korespondencya-2 1901, 247). Пізніше у своєму вірші Б. Залеський змістив кут зору й урівноважив два величні імені, безапеляційно відносячи їх до польських пророків:

*Prorocka Pieśni! ojczysty Zniczu!
O! Po Bojanie i Mickiewiczu
Na wieki w piersi rozgorej!*

Dopóty Polski, dopóki Ciebie! (Adamski 1887, 70).

Власне, у цьому полягає весь національно-патріотичний пафос Богдана Залеського, який в “пишно-мережаних ілюзіях” художнього слова хотів “в Україні бачити підвалину історичної Польщі” (Франко 1886). Зрештою, польська громадськість віддячила своєму митцю: монумент “Група Бояна” / “Grupa Bojana” (1886) у Кракові вшановує пам’ять про найпопулярнішого репрезентанта української школи в польському романтизмі – Юзефа Богдана Залеського.

Зовсім інша річ в акті самовизначення відбулася з українським композитором Миколою Лисенком. Публікуючи у 1894 році свою наукову розвідку “Народні музичні інструменти на Україні” у декількох числах львівського журналу “Зоря” автор підписався “Боян”. Звичайно, зовнішнім чинником обрання псевдоніму були тогочасні цензурно-політичні утиски, зумовлені російсько-імперською владою, можливо, й австрійською. Однак обрання М. Лисенком такого іменування уособлювало його національну приналежність і громадянську позицію. Слід відмітити, що самоідентифікація музиканта із киево-руським піснетворцем була лише одним із проявів загальноукраїнського конструювання цілісності національного-культурного простору як в історичних, так і географічних вимірах. У цьому процесі М. Лисенку належала провідна роль.

Вельми показово, що у 1892 році, з нагоди урочистих святкувань 50-річчя українського композитора, Панас Мирний присвятив йому вірш “Привіт нашому славному Боянові Миколі Лисенку”. У віншуванні ювіляра поет оприявнив його велич і значення для України. Звертаючись до земляка-полтавчанина, автор з почуттям глибокої вдячності відзначив найбільшу заслугу композитора – утвердження української пісні на просторах національної і світової культури:

*Все – народ чим тут жив, що у серці носив,
І чим душу одводив від горя...
Рідний син сторони, де сі сльози зійшли,
Ти прийнявсь криком тяжкого болю!* (Панас Мирний 1892).

Вірш-присвята цікавий тим, що його композиція охоплює три часові виміри, котрі увиразнюють постать Миколи Лисенка. Власне, преамбулою ювілейного славослов’я є роздуми поета про народну пісню, яка увібрала в себе багатовікову долю людських страждань на рідній землі. Тож автор констатує, що творчість Лисенка глибоко закорінена у національний ґрунт, з якого виростили добрі плоди високого мистецтва:

*Й незабаром ти нам “Ніч різдвяную” дав,
І “Утоплени” встиг написати;
“Бульба”, чутно, давно чека часу того,
Щоб з’явитися тут перед нами.
Та, по правді сказати, ми не зможем й назвати
Все, що дав ти й даси ще, Бояне!* (Панас Мирний 1892).

Не оминув поет увагою і здобутки Миколи Лисенка в царині музичного обрамлення Шевченкового слова, по-дружньому сподіваючись на продовження прекрасної праці. Практично цим Панас Мирний підтвердив духовну спорідненість лідерів українського національного відродження, провідників народних мас. Видається, теж саме можна сказати стосовно поетового бачення постаті Миколи Лисенка в образі Бояна як величного співця-патріота, обов'язок якого – творче служіння Вітчизні.

Тут слід зауважити, що таке трактування персонажа “Слова” Панас Мирний втілює у своєму переспіві історичної поеми – “Думі про військо Ігореве” (1883). Твір достатньо прозоро вказує на народний епос. У цьому контексті автор символічно зблизив образ Бояна і кобзаря – носіїв історичної пам’яті поколінь, з якими нарівні поставив і свого сучасника М. Лисенка. Безумовно, український композитор своєю діяльністю цілком заслуговував на таку номінацію.

Поза тим, цілком можливо, що полтавчанин Панас Мирний у вірші-присвяті Миколі Лисенку перехопив ініціативу від галичан, які наприкінці XIX століття на теренах свого краю називали ‘бояністами’ найактивніших діячів українського музично-концертного життя (Назар-Шевчук 2016, 103). Звісно, назва насамперед пов’язувала учасників хорових товариств “Боян”, які з 1891 року (заснування першої співочої спілки у Львові), розрослися у потужний український музичний рух плекання національної свідомості. В найзагальнішому сенсі організатори товариства в образі Бояна вбачали не лише мірило художності, але й “утверджували ідею соборності України” (Назар-Шевчук 2016, 104). Принаймні численні контакти тогочасних культурних діячів Львова і Києва засвідчують об’єднання українських інтелектуалів і митців довкола національних інтересів.

Знаково, що першим почесним членом “Львівського Бояна” був обраний Микола Віталійович Лисенко. Офіційним поштовхом присвоєння звання у 1892 році була півстолітня дата українського композитора та 25-річчя його творчої діяльності. Проте цьому передували дуже тісні та різнобічні творчі зв’язки Миколи Лисенка із галицькою інтелігенцією. Важливо відмітити, що формально перебуваючи під різними імперськими юрисдикціями, українці усвідомлювали духовну і культурну єдність. Вельми показовий у цьому аспекті “феномен Лисенкіани в Галичині” (Кияновська 2013, 16), різнобічно висвітлений у дослідженнях Василя Витвицького, Любові Кияновської, Наталії Кобрин, Лю Пархоменко, Лілії Назар-Шевчук, Зенові Шпундер та ін.

Нагадаємо, що ще у далекому 1868 році львівська громадськість замовила студенту Лейпцігської консерваторії М. Лисенку написання музики до “Заповіту” Тараса Шевченка. Вочевидь невеликий за розмірами хоровий твір набув грандіозного масштабу в національній історії: музика уродженця Полтавщини, підданого Російської імперії, прозвучала на шевченківських урочистостях, організованих українськими культурними діячами у столиці Галичини, що перебувала тоді під владою Австрійської

імперії. У таких, на перший погляд, малих мистецьких акціях закріплювалися культурні підвалини боротьби за українську державність.

До слова, можна спостерегти цікаву закономірність: символічним об'єднавчим чинником у співпраці Миколи Лисенка з українською елітою Галичини було ім'я Бояна, викликаючи стійке відчуття сув'язі поколінь. Натхненний співець княжих часів став для подвижників українського відродження кінця XIX – початку XX століття розпізнавальним знаком національно-культурної пам'яті, аби творити своє майбутнє. Властиво, розпочати можна з укладеної Віктором Матюком хорової збірки “Боян” (1884), яку Микола Лисенко замовляв для себе в Київ, звертаючись про допомогу посередника в особі Івана Франка (Лисенко 1964, 157). Натомість на прохання Голови товариства “Львівський Боян” Володимира Шухевича композитор з Наддніпрянщини переслав у Львів низку своїх творів (хорова поема “Іван Гус”, кантати “Буть пороги” і “Радуйся ниво неполітая”, опера “Наталка Полтавка” та ін.), які стали перлиною концертного репертуару співочих колективів Галичини.

Можна припустити, що з-поміж творів Миколи Лисенка, адресованих західноукраїнським побратимам – ‘бояністам’ – був хор “Ясне сонце в небі сяє”. Властиво, славослів'я з віршованого перекладу Михайла Максимовича “Слова о полку Ігоревім”, яке композитор ввів у вокальне багатоголосся, повною мірою відповідало меті та діяльності співочого товариства, котре набуло “культурного, національного, політичного, економічного та державотворчого значення” (Назар-Шевчук 2016, 101).

Звертає на себе увагу і той факт, що на початку XX століття хоровий рух ‘бояністів’ досяг Києва: стараннями Миколи Лисенка у 1905 році було засноване філармонічне товариство “Київський Боян”. Як і в Галичині, в програмах концертів хорового колективу переважала українська музика. “Київський Боян” зібрав тогочасний музичний цвіт українства – Кирила Стеценка, Олександра Кошиця, Якова Яциневича та ін. Тим часом, Голова Київського хорового товариства Микола Віталійович у листі до Володимира Шухевича ділився своїми мріями: “колись зійдуться-з'їдуться «бояни» обопіл кордону та ушкварять всіма сполученими силами якусь грандіозну програму” (Лисенко 1964, 391). Фактично це був важливий сигнал не тільки культурно-мистецької спільності, але й громадсько-політичної.

Слід додати, що гідна подиву і шани самопосвята М. Лисенка українській справі не залишилась непоміченою. Услід за почесним членством “Бояна”, композитора відзначили у Львові почесними званнями Наукового товариства ім. Т. Шевченка, товариства ім. І. Котляревського. Але найпомітнішим суспільним визнанням авторитету композитора, мабуть, стало Рішення загальних зборів “Союзу співацьких і музичних товариств” від 21 квітня 1907 року перейменувати цю організацію на Музичне товариство ім. Миколи Лисенка. Це свідчило, що об'єднавшись із обох сторін Дніпра, український національно-культурний рух вийшов на новий рівень – у вітчизняному музичному мистецтві сформувалась

лисенківська школа, здатна “до синтезу надбань української народної музичної традиції з розмаїттям світових здобутків, передати естафету й досвід творення національно мистецького процесу прийдешнім поколінням” (Пархоменко 2004, 23).

Резюмуючи, можемо ствердити, що героїзація минулого в слов'янському романтизмі вивела на авансцену образ віщого Бояна, спричинивши строкату палітру трактувань і способів репрезентацій. Апелювання до постаті піснетворця княжих часів значною мірою відповідало смислового контексту національно-визвольних рухів. У середовищі польської спільноти Боян уособлював концепцію слов'янської взаємності, в якій імпліцитно домінували польські національні інтереси. Натомість українці вбачали у легендарному образі історичної поеми творчий дух нації, який є консолідуючою силою для теперішніх і прийдешніх поколінь. Розбіжність трактувань відбилась у самоідентифікації митців на кшталт Бояна-Солов'я (Б. Залеський) і Бояна-Кобзаря (М. Лисенко).

Adamski, J. (1887). *Bogdan Zaleski w poezyi*. L. Rzepecki. Poznań.

Bojan (1838). A. Pieńkiewicz. Drukarnia S. Blumowicza. Wilno. T. 1.

Duchińska, S. (1886). *Bogdan Zaleski (Wspomnienie posmiertne)*. Biblioteka Warszawska. T. 178. S. 365–397.

Stelmaszczyk-Świontek, B. (1976). *Sentymentalny romantyk z Ukrainy: (warszawskie początki kariery literackiej Józefa Bohdana Zaleskiego)* Prace Polonistyczne / Studies in Polish Literature. T. 32. S. 157–177.

Korespondencya Józefa Bohdana Zaleskiego (1900–1901). D. Zaleski. Lwów. T. 1–2.

Ulaszyn, H. (1930). *Wpływy “Słowa o pulku Igora” w poezji polskiej*. Pamiętnik literacki. T. XXII–XXIII. S. 469–472.

Астаф'єв, О. (2017). *Поезія Юзефа Богдана Залеського в реценції Івана Франка*. Київські полоністичні студії. Т. 29. С. 135–153.

Боян (1894). *Народні музичні інструменти на Україні*. Зоря. № 1. С. 17–19; № 5. С. 112–113; № 7. С. 161–162; № 8. С. 185–187; № 10. С. 231–233.

Єфремов, С. (1995). *Історія українського письменства*. Femina. Київ.

Кияновська, Л. (2013). *Микола Лисенко в національно-культурних рефлексіях Галичини*. Музика. № 1. С. 16–19.

Лисенко, М. (1964). *Листи*. Упор. О. Лисенко. Мистецтво. Київ.

Максимович, М. (1857). *Песнь о полку Игореве*. Електронний ресурс: <http://litopys.org.ua/slovo67/s104.htm> [Дата останнього доступу 21.09.2022].

Назар-Шевчук, Л. (2016). *Герої хорової справи (на пошану 125-ліття заснування хорового товариства “Боян”)*. Українська музика. Ч. 4 (22). С. 100–105.

Настенко-Капалет, Л. (2007). *Прообраз Бояна – Янь*. Всесвіт. 2007. № 5/6. С. 193–205.

Панас Мирний, (1892). *Привіт нашому славному Боянові Миколі Лисенку*. Електронний ресурс: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/M/Mupn> [Дата останнього доступу 21.09.2022].

Пархоменко, Л. (2004). *Культуротворча сутність мистецької діяльності М. В. Лисенка*. Микола Лисенко та українська композиторська школа. ІМФЕ ім. М. Рильського НАНУ. Київ. С. 8–19.

Франко, І. (1886). *Юзеф-Богдан Залеський*. Електронний ресурс: <https://www.i-franko.name/uk/LitCriticism/1886/JuzefBogdanZaleskyj> [Дата останнього доступу 21.09.2022].